

УДК 330.341.1:338.242.4

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-3401.2025.1.39>

Є. Г. Карташов

доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Київського університету авіаційних та інформаційних технологій,
ORCID ID: 0000-0001-6522-5508

Н. В. Грабовенко

доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та адміністрування Київського університету авіаційних та інформаційних технологій,
ORCID ID: 0000-0001-8896-1292

І. О. Андріянов

аспірант Київського університету авіаційних та інформаційних технологій,
ORCID ID: 0009-0007-0850-5635

В. В. Чурилов

кандидат наук з державного управління, докторант
Київського університету авіаційних та інформаційних технологій,
ORCID ID: 0000-0002-9483-430X

ДЕРЖАВНА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У СУЧАСНІЙ ЦИФРОВІЙ ДЕРЖАВІ

Сучасна цифрова держава стоїть перед завданням формування нової, ефективної моделі соціальної політики, адаптованої до умов ринкової економіки та стандартів соціальної держави. Актуальність дослідження посилюється швидкими соціально-економічними та політичними змінами, які вимагають від державної соціальної політики постійного пошуку адекватних відповідей на глобальні виклики часу. Водночас, становлення нової моделі в Україні ускладнюється через укорінений патерналістський менталітет у суспільстві, що вимагає ретельного наукового вивчення та обліку державою. Соціальна політика набуває особливого значення як чинник легітимації політичної системи в умовах демократичного розвитку.

Автори статті спираються на багатий теоретичний масив, починаючи від ідей мислителів Стародавнього світу (Платон, Аристотель) та Нового часу (Дж. Локк, І. Кант), а також на фундаментальні праці західних вчених (Л. фон Штайн, який у ХІХ ст. вперше висунув поняття «соціальна держава», Н. Аберкромбі, Г. Геллер). Визнається значний внесок українських науковців у дослідження сутності соціальної політики, аналіз зарубіжного досвіду (Е.М. Лібанова, О.Ф. Новікова, С.І. Бандур) та розробку теорії і практики державної соціальної політики в сучасній Україні, зокрема через призму концепції соціальної держави (П.М. Рабінович, Ю.М. Шемшученко). Незважаючи на вагомий напрацювання, наголошується на недостатній комплексності вивчення процесу трансформації соціальної політики під впливом викликів глобалізації.

У статті запропоновано розглядати політику як сферу відносин і діяльності, пов'язану з реалізацією спільних інтересів соціальних груп і спільнот, зокрема щодо умов їхньої життєдіяльності та людських цінностей, таких як соціальна справедливість і свобода. Соціальна політика визначається як діяльність, що здійснюється державними та недержавними органами для захисту життєвих інтересів населення, задоволення його матеріальних і духовних потреб, а також регулювання соціальних відносин у межах соціальної сфери.

Наголошується на відмінності між поняттями «державна соціальна політика» (пряма діяльність держави як суб'єкта) та «політика держави у соціальній сфері» (ширше поняття, що включає створення сприятливих умов для недержавних суб'єктів). Об'єктом соціальної політики є все населення країни, а її основна мета – перерозподіл суспільних благ та забез-

печення комфортних умов для кожного громадянина, що виступає критично важливим чинником національної безпеки.

Автори аналізують існуючі світові моделі регулювання економіки (неокласична/монетаристська та модель, що базується на розвитку різних форм власності й сильних соціальних функціях держави) та констатують зростання ролі держави, а також необхідність перетворення стихії ринку на регульовану соціальну економіку. У широкому значенні соціальна політика трактується як система взаємовідносин та взаємодій, у центрі яких стоїть людина, її добробут, соціальний захист і розвиток.

У статті також обговорюється вплив сучасного капіталізму, орієнтованого на максимізацію прибутку та домінування грошей як самодостатньої цінності, що вимагає побудови нової соціально-економічної моделі держави. Виокремлюються спільні принципи, на яких ґрунтуються моделі соціальної політики європейських соціальних держав, зокрема соціальне партнерство, регулююча роль держави, принцип соціальної захищеності та високої довіри населення. Впровадження цих принципів на практиці доводить життєвість ідей соціальної держави.

Проведений аналіз підтверджує важливість ідей соціальної держави та необхідність модернізації соціальної політики України. Виявлено, що у науковій літературі недостатньо опрацьовані методологічні аспекти класифікації моделей соціальної політики. Запропоновано узагальнені критерії для виділення моделей, що стосуються захищеності населення від ринкових сил, наявності соціального права, питомої ваги недержавних витрат та місткості фондів перерозподілу соціальної політики. Подальші дослідження мають бути спрямовані на комплексне вивчення цих аспектів у контексті формування нової моделі соціальної політики в умовах глобальних викликів.

Ключові слова: Соціальна політика, державна соціальна політика, соціальна держава, глобальні виклики, модернізація, ринкова економіка, патерналістський менталітет, соціальна сфера, соціальні відносини, перерозподіл благ, легітимація, соціальна безпека, соціальна економіка, соціальне партнерство, капіталізм.

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань цифрової держави є формування нової моделі соціальної політики. Удосконалення державної соціальної політики, що відповідає умовам ринкової економіки та стандартам соціальної держави, продовжується і в даний час, що потребує наукового аналізу цього процесу.

В умовах розвитку демократії та ринкової економіки соціальна політика має значення як чинник легітимації політичної системи. Водночас становлення нової моделі державної соціальної політики відбувається в умовах укоріненого патерналістського менталітету в українському суспільстві, що вимагає з боку держави ретельного обліку цих особливостей, а з боку науки – вивчення.

Соціально-економічні та політичні процеси зазнають нині швидких змін, і державна соціальна політика перебуває у постійному пошуку відповідей на нові виклики. Все це актуалізує проблематику подальших комплексних досліджень державної соціальної політики, пов'язаних із пошуком наукових відповідей на виклики часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує досить великий масив робіт у галузі теорії соціальної політики. Окремі аспекти того, що ми розуміємо сьогодні під державною соціальною

політикою, обговорювалися ще в трактатах мислителів Стародавнього світу (Платон, Аристотель). Філософи Нового часу – Дж. Локк, І. Кант, Г. Гегель та багато інших – досліджували природу та різні аспекти діяльності держави, у тому числі її функції у соціальній сфері. У XIX ст. у працях німецького державознавця та економіста Лоренца фон Штайна вперше було висунуто поняття «соціальна держава». Розглядаючи завдання держави в умовах розвитку капіталізму та загострення класової боротьби, він показав, що «саме обов'язок держави піклуватися про людину становить головну принципову відмінність соціальної держави від будь-якого іншого». Надалі суттєвий внесок у розробку питань соціальної політики та розвиток теорії соціальної держави зробили такі західні вчені, як Н. Аберкромбі, Х. Байєр, Т. Бульман, А. Вагнер, Г. Геллер, В. Зомбарт, Ф. Науман, Б. Тернер, С. Хілл.

В Україні дослідженням проблем соціальної політики в цілому займаються Е.М. Лібанова, О.Ф. Новікова, С.І. Бандур, В.І. Куценко, В.М. Ворона, А.М. Колот, О.М. Яременко та інші. У їхніх роботах розкривається сутність соціальної політики, аналізується зарубіжний досвід становлення такого напрямку діяльності держави як соціальна політика.

Велике методологічне значення для даного дослідження мають роботи, в яких розглядаються теорія і практика державної соціальної політики в сучасній Україні. Це праці О.В. Макарової, Н.П. Борецької, Л.І. Шайгородського, В.В. Борисенка, І.І. Бездітка та ін.

У роботах низки українських вчених питання державної соціальної політики досліджуються через призму теорії та практики соціальної держави. Концептуальні проблеми та аналіз категорії «соціальна держава» розглядаються в працях П.М. Рабіновича, В.С. Журавського, Ю.М. Шемшученка, М.І. Козюбри, В.Ф. Мельника, С.В. Кісса та ін.

Незважаючи на значний внесок учених у розробку окремих аспектів державної соціальної політики, багато питань, пов'язаних із комплексним вивченням становлення та розвитку державної соціальної політики, досліджено недостатньо. Деякі проблеми, спричинені трансформацією соціальної політики держави у зв'язку з викликами глобалізації, знаходяться на початковій стадії розробок і потребують подальших досліджень.

Мета статті – виявити особливості процесу формування державної соціальної політики в умовах розвитку ринкових відносин, показати необхідність її модернізації стосовно глобальних викликів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз теоретичних проблем починається з поняття «політика». Спираючись на роботи сучасних дослідників [1, 2, 3], зазначаємо, що для даного дослідження є малопродуктивним широко поширене в політичній науці веб-уявлення щодо розподіл влади, чи то між державами, чи то всередині держави між групами людей, які вона у собі містить. Зміст соціальної політики включає відносини між людьми, а також великими групами людей щодо умов їхньої життєдіяльності. Тому більш продуктивним видається розуміння політики як сфери відносин і діяльності, яка «включає все, що забезпечує або перешкоджає реалізації спільних інтересів соціальних груп і спільнот, все, що пов'язано з людськими цінностями: свободою, соціальною справедливістю, соціальним процесом.

Соціальна політика є діяльністю, за допомогою якої державні та недержавні органи здійснюють комплекс заходів щодо захисту життєвих інтересів населення, задоволенню його матеріальних та духовних потреб. Таким

чином, соціальна політика регулює соціальні відносини, які є сукупністю суспільних відносин, що складаються в процесі взаємодії різних груп між собою з приводу умов їхньої життєдіяльності. Область відносин та взаємозв'язків для людей, соціальними групами щодо умов життєдіяльності охоплюється поняттям соціальна сфера.

Об'єктом державної соціальної політики є соціальні відносини, що включають все населення країни: працюючих та безробітних, жінок та чоловіків, дітей, молодь та літніх, багатих та бідних тощо. Соціальна політика охоплює сферу відносин, пов'язаних з перерозподілом суспільних благ (між працюючим населенням та непрацюючими через вік або хвороби, між багатими та бідними, між хворими та здоровими) та створенням сприятливих умов життєдіяльності різних груп та суспільства в цілому.

Наголошуємо, що соціальна політика у сучасних умовах стає важливим фактором забезпечення національної безпеки країни. До суб'єктів соціальної політики в умовах ринкової економіки належать держава та державні відомства та установи; органи місцевого самоврядування; профспілки, релігійні, благодійні та інші недержавні об'єднання; комерційні структури та бізнес; громадянські ініціативи. Їх різноманітна діяльність вплетена у здійснення соціальних відносин. Найважливішим суб'єктом соціальної політики є держава. Воно концентрує значну частку суспільного багатства і має монополію на оподаткування та прийняття найважливіших рішень щодо перерозподілу суспільного багатства. Державна політика – це цілеспрямована діяльність органів публічної влади щодо вирішення суспільних проблем, досягненню соціально значимих цілей розвитку суспільства в цілому та окремих його сфер. Однією із складових частин внутрішньої політики держави є її соціальна політика.

Державна соціальна політика – діяльність держави у соціальній сфері, яка має певні мети, співвіднесені з конкретно історичними обставинами, підкріплена необхідними організаційними і пропагандистськими зусиллями, фінансовими ресурсами і розрахована певні етапні соціальні результати. Ефективна соціальна політика держави надає стійкість суспільному розвитку, виступає одним із важливих чинників забезпечення гідного життя громадян, що легітимізує правлячий режим.

Проводиться відмінність двох понять: «державна соціальна політика» та «політика держави у соціальній сфері». Перше поняття відбиває процеси у соціальній сфері, у яких держава та її органи виступають безпосереднім суб'єктом соціальної політики. Друге поняття ширше. Воно також включає діяльність держави щодо створення сприятливих умов для недержавних суб'єктів з метою їхньої ефективної участі у процесі реалізації соціальної політики. Зазначимо, що державна соціальна політика має своїм джерелом соціальні проблеми – як об'єктивні протиріччя, що відображають суттєві диспропорції між соціальними групами суспільства та породжують дисбаланс корінних суспільних, колективних та особистих інтересів. У різні періоди, на різних етапах суспільного розвитку і в різних країнах виникають і загострюються різні соціальні проблеми, оскільки дефіцит ресурсів в будь-якому суспільстві не дозволяє відразу усувати диспропорції, що виникають. До основних соціальних проблем, яким сучасні держави змушені приділяти особливу увагу, належать проблеми зайнятості чи безробіття, бідність населення, несправедливий розподіл багатств, погіршення стану здоров'я населення, зростання наркоманії та алкоголізму, проблеми сім'ї, материнства, дитинства, молоді та ін.

Держава, здійснюючи свою діяльність у сфері соціальної політики, керується низкою принципів: соціальна соціальна субсидіарність, особиста відповідальність, соціальне партнерство, соціальне самоврядування.

В даний час у світовій практиці склалися дві основні моделі регулювання економіки, кожна з яких має численні модифікації. Перша – неокласична, монетаристська модель, заснована на запереченні державної власності та відповідно на абсолютизації приватної, що передбачає різке обмеження економічних функцій держави. Друга модель базується на розвитку різних форм власності, сильної економіко-соціальної функції держави, індикативному плануванні та прогнозуванні. У механізм практичної реалізації цієї моделі значний внесок зробили Л. Ерхард та Г. Мюрдати. У результаті ця модель стає загальносвітовою тенденцією. Саме держава здатна перетворити стихію ринку на нову, регульовану економіку, вільну від протиріч та недоліків старого ладу, економіку, в якій здійснено ідеал загальної рівності та створено рівні економічні можливості для всіх. На всіх етапах розвитку людства економічні функції держави розширювалися та

ускладнювалися. В даний час вони диференціюються за багатьма ознаками в залежності від рівня розвитку держави та її потенціалу.

Таким чином, роль держави у сучасній економіці значно зростає, а основною її внутрішньою функцією, безумовно, виступає – соціальна політика. У літературі існують різні підходи до визначення поняття соціальної політики, і відсутня єдина теорія цієї, чи не найзначнішої функції держави [3]. Пропонуємо визначати соціальну політику із двох точок зору. З одного боку, вона може розглядатися в прикладному, практичному сенсі (контексті) – це сукупність (система) конкретних заходів, вкладених у життєзабезпечення населення. У широкому значенні соціальна політика – це не стільки система заходів та заходів, скільки система взаємовідносин та взаємодій між суб'єктами економіки, в центрі яких головна та кінцева мета – людина, її добробут, соціальна захист і соціальний розвиток, життєзабезпечення та соціальна безпека населення в цілому.

Соціальна політика має охоплювати всіх мешканців та усі верстви населення. Її основна мета – створення комфортних умов для всіх і кожен громадянин повинен отримати від держави ті соціальні послуги, яких він потребує. Це може досягатися за рахунок систем законодавчих, економічних, соціальних та соціально-психологічних гарантій, рівні умови для підвищення свого добробуту за рахунок особистого важкого внеску, економічної самостійності та підприємництва для працездатного населення та створення певного рівня життєзабезпечення для непрацездатних громадян [4, 5, 6].

Проблемами соціальної політики займалися завжди і в усіх суспільствах, незалежно від того, чи проголошувала себе держава соціальною чи ні. Елементи соціальної політики є у кожній економіці.

Аналіз соціальних процесів у часі можна назвати соціодинамічним, а подібний напрям у науці – соціодинамікою. Методи, якими користувалися вчені-неокласики, перешкоджали вивченню соціально-економічних у часі. Вони не враховували дій соціальних інститутів, у центрі уваги розглядався або науково-технічний прогрес, або інвестиції в людський капітал. Однак, в даний час оцінка соціальних змін може відбуватися тільки за допомогою соціодинаміки – науки про взаємопов'язані трансформації соціальних процесів, що динамічно змінюються, заснованих на науково-технічному прогресі.

Соціальна політика та економіка дві нерозривні частини одного цілого, вони існують у взаємозв'язку та взаємозалежності. В даний час можна сказати, що соціальна економіка – це певний тип економічної системи, що відрізняється високим рівнем, економічного, політичного, соціального розвитку та забезпечує досягнення суттєвого рівня добробуту та якості життя, соціальної справедливості та захищеності. У науці існують різні точки зору щодо того, що первинне економіка чи соціальна сфера.

Так, соціальне ринкове господарство, на думку А. Мюллера-Армака, є політично впорядкованим господарством, метою якого є поєднання суспільства, побудованого на конкуренції та приватній ініціативі, з соціальним прогресом, забезпеченим продуктивністю ринкової економіки та, де на основі ринкового економічного порядку може бути створена система соціального захисту. Згідно з концепцією англійського вченого К. Блека, процес модернізації означає глибокий технолого-соціальний переворот трансісторичного масштабу, що виражається в переході до розвиненої індустріальної моделі, що диференційована за наступними етапами. Перший передбачає початковий імпульс, чи «виклик модернізації», суть якого полягає у внутрішньому конфлікті традиційної системи знань з новими ідеями та інститутами та формування соціального потенціалу модернізації. Другий – політичний – знаменує прихід до влади прихильників модернізації. Третій – здійснення соціально-економічної трансформації суспільства. Четвертий – досягнення соціальної інтеграції, у межах якої відбувається глибока реорганізація соціальної структури.

Реалізація неокласичних теорій сприяла перетворенню підприємницького капіталізму на спекулятивно-лихварський. Основним критерієм, що відрізняє сучасний капіталізм від його колишніх етапів, є всепоглинаюче прагнення до збагачення: посилення мотиву прибутку і проникнення їх у сфери, де раніше переважали інші орієнтири. Колись у житті людей матеріальні цінності відігравали значнішу роль: зокрема, вважалося, що представники культури та вільних професій керуються культурними та професійними цінностями, а не комерційними міркуваннями. Щоб зрозуміти відмінність сучасного капіталізму від його колишніх етапів, необхідно визнати зростаючу роль грошей як самодостатню цінність. Не буде перебільшенням сказати, що гроші правлять тепер життям

людей більшою мірою, ніж будь-коли раніше. А це, своєю чергою, приводить до необхідності побудови нової соціально-економічної моделі держави.

Аналіз показав, що будь-яка модель соціальної політики базується на економічній моделі капіталізму. До основних характеристик капіталізму можна віднести такі: приватна власність; максимізація прибутку та корисності як мотивація господарської діяльності суб'єктів; координація через ринки та систему цін на відміну від централізованого планування.

При цьому, на наш погляд, говорити про єдину модель соціальної політики навіть для європейських держав поки що зарано, незважаючи на те, що вже існують спільні принципи для європейських країн, які є соціальними державами. До таких принципів відносять такі:

- принцип, який проголошує те, що більш працездатні платять за менш працездатних (це досягається за рахунок прогресивної шкали податків на доходи та системи державного перерозподілу);
- принцип соціальної захищеності людини у разі настання якихось складних життєвих ситуацій;
- принцип довіри населення державі та високої відповідальності останнього;
- принцип, який визнає регулюючу роль держави щодо згладжування недоліків ринкової економіки;
- принцип соціального партнерства та галузевого тарифного регулювання.

На сьогоднішній день європейські країни досягли високих показників у галузі життєзабезпечення та соціального захисту населення, що доводить на практиці життєвість ідей соціальної держави.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз показав, що, незважаючи на різноманітність класифікацій моделей соціальних політик, у літературі недостатньо опрацьовано методологічні аспекти ознак класифікації цих моделей. У найбільш загальному вигляді критерії виділення моделей представлені нижче:

- Захищеність населення від стихійних ринкових сил та низького рівня доходів населення.
- Наявність соціального права та соціальної підтримки найбільш уразливих соціальних груп населення.
- Питома вага недержавних витрат у сукупних витратах страхування, пенсійне забезпечення та інших. соціальні потреби населення.

- Масштаби недержавного фінансування соціальних програм та потреб, включаючи вклади громадян.
- Масштаби диференціації системи соціального забезпечення за різними професійними групами та групами соціального ризику (безробітні, пенсіонери, інваліди та ін.).
- Місткість фондів перерозподілу соціальної політики, що включають податкові надходження та доходи фондів соціального страхування.

Список використаної літератури

1. Шевчук В. В., Мокій А. І. Регіональна соціальна політика в Україні: проблеми формування та механізми реалізації. Економіка і регіон. 2019. № 2 (73). С. 136–142.
2. Безугла В. О. Регіональна диференціація рівня життя населення як фактор соціальної напруженості. Державне управління: теорія та практика. 2021. № 1. С. 98–105.
3. Єрохін С. Я. Теорія економічного розвитку: моделі та проблеми. Київ: КНЕУ, 2017. 464 с.
4. Рабінович П. М., Шемшученко Ю. М. Соціальна держава: теоретико-правові засади. Київ: Юридична думка, 2015. 320 с.
5. Бандур С. І. Соціально-економічні виклики глобалізації та їх вплив на формування соціальної політики. Економіка України. 2020. № 11. С. 15–25.
6. Новікова О. Ф. Цифрова трансформація та соціальна політика: нові можливості та ризики. Київ: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2023. С. 188 с.

Kartashov E. G., Grabovenko N. V., Andriyanov I. O., Churylov V. V. State social policy in the modern digital state

The modern digital state is faced with the task of forming a new, effective model of social policy, adapted to the conditions of a market economy and the standards of a social state. The relevance of the study is enhanced by rapid socio-economic and political changes, which require state social policy to constantly search for adequate answers to the global challenges of the time. At the same time, the formation of a new model in Ukraine is complicated by the ingrained paternalistic mentality in society, which requires careful scientific study and accounting by the state. Social policy is gaining special importance as a factor in the legitimization of the political system in the conditions of democratic development.

The authors of the article rely on a rich theoretical array, starting from the ideas of thinkers of the Ancient World (Plato, Aristotle) and Modern Times (J. Locke, I. Kant), as well as on the fundamental works of Western scientists (L. von Stein, who in the 19th century first put forward the concept of "social state", N. Abercrombie, G. Geller). The significant contribution of Ukrainian scientists to the study of the essence of social policy, the analysis of foreign experience (E.M. Libanova, O.F. Novikova, S.I. Bandur) and the development of the theory and practice of state social policy in modern Ukraine, in particular through the prism of the concept of a social state (P.M. Rabinovich, Yu.M. Shemshuchenko) is recognized. Despite significant achievements, the insufficient comprehensiveness of the study of the process of transformation of social policy under the influence of the challenges of globalization is emphasized.

The article proposes to consider politics as a sphere of relations and activities related to the implementation of common interests of social groups and communities, in particular regarding the conditions of their life and human values, such as social justice and freedom. Social policy is defined as activities carried out by state and non-state bodies to protect the vital interests of the population, satisfy its material and spiritual needs, and regulate social relations within the social sphere.

The differences between the concepts of "state social policy" (direct activity of the state as a subject) and "state policy in the social sphere" (a broader concept that includes the creation of favorable conditions for non-state subjects) are emphasized. The object of social policy is the entire population of the country, and its main goal is the redistribution of public goods and the provision of comfortable conditions for each citizen, which is a critically important factor in national security. The authors analyze the existing world models of economic regulation (neoclassical/monetarist and a model based on the development of various forms of ownership and strong social functions of the state) and state the growing role of the state, as well as the need to transform the market element into a regulated social economy. In a broad sense, social policy is interpreted as a system of relationships and interactions centered on a person, his well-being, social protection and development.

The article also discusses the influence of modern capitalism, focused on maximizing profit and the dominance of money as a self-sufficient value, which requires the construction of a new socio-economic model of the state. The common principles on which the models of social policy of European social states are based are identified, in particular, social partnership, the regulatory role

of the state, the principle of social security and high trust of the population. The implementation of these principles in practice proves the vitality of the ideas of the social state.

The analysis confirms the importance of the ideas of the social state and the need to modernize the social policy of Ukraine. It was found that the scientific literature has not sufficiently developed methodological aspects of the classification of social policy models. Generalized criteria for the selection of models related to the protection of the population from market forces, the presence of social law, the specific weight of non-state expenditures and the capacity of social policy redistribution funds are proposed. Further research should be aimed at a comprehensive study of these aspects in the context of the formation of a new model of social policy in the context of global challenges.

Keywords: *Social policy, state social policy, social state, global challenges, modernization, market economy, paternalistic mentality, social sphere, social relations, redistribution of wealth, legitimization, social security, social economy, social partnership, capitalism.*